

KS. JAN PIETRZYKOWSKI SDB* – WARSZAWA

ARCHIWUM SALEZJAŃSKIE INSPEKTORII WARSZAWSKIEJ – DZIEJE ZASOBU

THE SALESIAN ARCHIVE OF THE PROVINCE OF WARSAW – THE HISTORY OF THE COLLECTION

Abstract

The Salesian Archive of the Province of Warsaw has always been located in the provincial council's residence (Oświęcim 1919-1922, the Powiśle District of Warsaw 1923-1944, Łódź: Wodna Street 1945-1978 and Kopcińskiego Street 1978-1986, the Praga District of Warsaw 1986-present). Initially, the archive was headed by a provincial secretary. Generally, as a current archive, the Salesian Archive of the Province of Warsaw was associated with the Salesian secretariat and was established for its internal use. The archive cannot be referred to as historical until the 1960s. In 1967, Fr. Czesław Madej was seconded to deal with this task. During the German pacification of the Powiśle District of Warsaw in September 1944 the archive was set alight. The archival collection was partially recreated out of the unburnt part of the collection and materials located in other Salesian institutions. It is assumed that the main organiser of the archive was Fr. Andrzej Świda who, in 1972-1995, collected, arranged and systemised each of the archival items. He divided the collected acts and documents into units and subunits, arranging them in the same way as was done in the General Salesian Archive in Rome. Each of three adjacent rooms (the music collection repository, the study room and the main repository) was equipped with a reference library containing basic magazines, dictionaries, indexes, books

* Ks. Jan Pietrzykowski SDB – prof. historii, Instytut Historii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

e-mail: jan_pie@poczta.onet.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5414-3902>

on various Salesian topics, Salesian printed and typescript publications and typescripts of PhD and MA theses.

Keywords: the Salesian Society; archive; library; Warsaw

Translated by Krzesimir Szulc

Wstęp

Archiwum Centralne Towarzystwa św. Franciszka Salezego (dalej: Towarzystwo Salezjańskie, zgromadzenie) znajdowało się z zasady w domu inspektorialnym i było jedną z jego agend. Dlatego też wypada przybliżyć „wędrówkę” zarządu Inspektorii św. Stanisława Kostki. Pod koniec XIX wieku salezianie z Włoch przybyli na ziemie polskie i swoje pierwsze placówki zorganizowali na terenach zaboru austriackiego. W 1905 roku utworzono nową Inspektorię Świętych Aniołów Stróżów (austriacko-węgierską) z siedzibą w Oświęcimiu. Placówki salezjańskie w Galicji za czasów zaborów otrzymały uznanie 27 czerwca 1912 roku przez cesarza Franciszka Józefa I¹. Dynamiczny rozwój zgromadzenia, trudności językowe i narodowościowe, odzyskanie przez Polskę niepodległości wpłynęły na wydzielenie w roku 1919 nowej Inspektorii św. Stanisława Kostki z siedzibą w Oświęcimiu, a od 1923 roku w Warszawie, na Powiślu. W dniu 14 maja 1922 roku Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zatwierdził istnienie Towarzystwa św. Franciszka Salezego w Polsce, wskutek czego uzyskało ono osobowość prawną². Do roku 1933 inspektoriat polski obejmował wszystkie parafie i dzieła dydaktyczno-opiekuńcze prowadzone przez salezjanów na terenie II Rzeczypospolitej. Z powodu dużych odległości, trudności komunikacyjnych i rozwoju sieci placówek z Inspektorii św. Stanisława Kostki (północnej) wydzielono w 1933 roku nową Inspektorię św. Jacka z siedzibą w Krakowie (południową). W 1979 roku, podczas ostatniego podziału administracyjnego domów i salezjanów w Polsce, z Inspektorii św. Stanisława Kostki (warszawskiej) wydzielono nową inspektoriat pilską pod wezwaniem św. Wojciecha³.

¹ Por. Archivio Salesiano Centrale – Rzym (dalej: ASC), E 961, Austria, dekret erekcji z 14 X 1905; S. Zimniak, *Salesiani nella Mitteleuropa. Preistoria e storia della provincia Austro-Ungarica della Societa di S. Francesco di Sales (1868 ca-1919)*, Roma 1997, s. 339-340.

² Na podstawie *Dekretu o stowarzyszeniach* z 3 stycznia 1919 roku (DzU 1919, nr 3, poz. 88) minister zatwierdził *Statut Towarzystwa Salezjańskiego*. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zakony Męskie, t. 5, sygn. 911, k. 468-469; A. Świda, *Droga do samodzielności polskiej prowincji salezjańskiej*, Warszawa 1990, s. 111-112; J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa Św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004, s. 134-135.

³ Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej (dalej: ASIW), t. Podział inspektorii polskich. Okólnik ks. T. Kopy i ks. S. Pływaczyka, Turyn, 30 X 1933; t. Podział inspektorii polskich 1979-1980. Dekret erekcji inspektoriat salezjańskiej pod wezwaniem św. Wojciecha z siedzibą w Pile, 16 XII 1979, L.dz. 10/80 wydany przez księdza generała E. Viganò.

W działalności Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce, z wyjątkiem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Pilskiej, archiwum jest traktowane jako miejsce lub lokal. Przez długie lata był za nie odpowiedzialny sekretarz inspektora. Miejsce przechowywania archiwaliów historycznych było wtedy związane z registraturą sekretariatu inspektorialnego, a obiekty znajdowały się na półkach lub w osobnych, zamykanych, drewnianych szafach usytuowanych w sekretariacie, przedpokoju i na korytarzu. Z pewnością osobne pomieszczenie dla tej agendy wygospodarowano w Oświęcimiu i w Warszawie, w Zakładzie im. ks. Jana Siemca, ale dopiero w roku 1936, po rozbudowie obiektu i eksmisji dziewcząt z jednego skrzydła. We wrześniu 1944 roku zabudowania salezjańskie zostały zniszczone przez Niemców podczas powstania warszawskiego⁴. Z powodu trudności związanych z odbudową kościoła Świętej Rodziny i Zakładu im. ks. Jana Siemca zarząd Inspektorii św. Stanisława Kostki od 1945 roku tymczasowo został przeniesiony do Łodzi, na ul. Wodną. Następnie od grudnia 1978 do kwietnia 1986 roku inspektorat mieścił się na drugim piętrze nowego domu zakonnego (plebanii) przy kościele św. Teresy w Łodzi. Nowe pomieszczenia dla agend zarządu Inspektorii św. Stanisława Kostki przygotowano w nowym gmachu (domu zakonnym i plebanii) przy Bazylice Serca Jezusowego w Warszawie, na Pradze. Od 1986 roku znajduje się w nim także Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej⁵.

Początki Archiwum Inspektorii Warszawskiej

Przez większość dziejów Towarzystwa Salezjańskiego w świecie, w tym w Polsce, nie przeznaczano osobnego zakonnika do prowadzenia archiwum inspektorialnego. Ze stosowania tej praktyki można wysnuć wniosek, że składnica akt była przeznaczona przede wszystkim do użytku wewnętrznego instytucji, która je wytworzyła. Być może dlatego też postrzegano archiwum inspektorialne jako miejsce składowania, przechowywania dokumentów i akt oraz danych statystycznych. Praktyka ta po części wynikała z tradycji pielęgnowanej w zgromadzeniu, z braku oddelegowywania księży i koadiutorów (braci zakonnych) do pracy naukowej, a przede wszystkim z akt normatywnych zawartych w regulaminach ogólnych Towarzystwa Salezjańskiego, zatwierdzanych przez Stolicę Apostolską. Sprawa archiwaliów systematycznie nie była zauważana w ustawach (konstytucjach) Towarzystwa św. Franciszka Salezego, a tylko pobieżnie i zdawkowo wymieniano ją wśród obowiązków sekretarza inspektora (wcześniej inspektorialnego)⁶. Podobnie

⁴ Por. J. Pietrzykowski, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939-1945*, Warszawa 2015, s. 230-231.

⁵ ASIW, Teczka personalna ks. W. Balawajdra. Kronika Insp. X Balawajdra 20 XII 1944 – 12 V 1945; Korespondencja prywatna 1945-1947; Ks. W. Szulczyński. Okólniki 1978-1984. Okólnik z 8 XII 1978.

⁶ „Inspektor obierze sobie sekretarza (...); jemu też powierzy się archiwum inspektorialne”, *Regulaminy Towarzystwa Salezjańskiego*, Warszawa 1925, art. 356, s. 149. „On również prowadzi archiwum inspektorii oraz troszczy się o zbieranie i zestawianie danych statystycznych”, *Regulaminy ogólne*, Łódź 1972, s. 214, art. 145. Tytułem usprawiedliwienia takiej praktyki stosowanej w przeszłości w Towarzystwie Salezjańskim można dodać, że II Polski Synod Plenarny pośrednio zauważa archiwa diecezjalne i parafialne: „Obiekty szczególnie cenne, a zwłaszcza wycofane z kul-

w najnowszych *Regulaminach ogólnych* z 1984 roku nie wymieniono archiwisty i archiwum jako instytucji, a tylko w art. 62 zalecono troskę „(...) o utrzymanie w należytych stanie dóbr nieruchomości i ruchomych. Szczególnego znaczenia nabiera utrzymanie bibliotek i innych materiałów dokumentacji, ze względu na ich wielkie wartości kulturowe i wspólnotowe”. Nadal urzędowo sekretarz „jest odpowiedzialny za archiwum inspektorialne, zbiera i zestawia dane statystyczne”⁷.

W 1987 roku staraniem sekretarza generalnego ks. Francesco Maraccaniego opracowano i wydano podręcznik czy przewodnik dla księży inspektorów *Elementi giuridici e prassi amministrativa nel governo dell' ispezzoria* (Podstawy prawne i praktyczne wskazówki w zarządzaniu inspezzorią). Ostatni – trzynasty rozdział dotyczy archiwum inspezzorii (centralne) i archiwum domu zakonnego (lokalne). Autor wykorzystał odpowiednie kanony *Kodeksu prawa kanonicznego* (487-491), *Regulaminy ogólne* Towarzystwa Salezjańskiego, *Okólnik* przełożonego generalnego ks. Pietro Ricaldone (24 X 1943) i akta wcześniejszych kapituł generalnych. Zgodnie z ogólnie przyjętą praktyką wymienił rodzaje archiwów: historyczne, bieżące i tajne (sekretne). Za pierwsze dwa nadal odpowiedzialny jest sekretarz inspektora, ale w dokumencie pojawia się osobna funkcja – archiwista⁸.

Polskie archiwa państwowe i kościelne nie mają odrębnych zaleceń dotyczących budowy budynków archiwalnych. Publikowane wskazania dotyczyły głównie zaleceń i warunków przechowywania materiałów archiwalnych⁹. W epoce stalinowskiej w Polsce, kiedy władze partyjno-państwowe w sposób bezprawny i brutalny pozbawiały salezjanów działalności młodzieżowej w szkołach i domach dziecka, w archiwum centralnym inspezzorii warszawskiej zabezpieczano dokumenty, akta i korespondencję przed dostaniem się ich w niepowołane ręce. Z tych powodów cenniejsze materiały archiwalne czasowo przechowywano poza właściwym dla nich miejscem składowania¹⁰.

W Inspezzorii św. Stanisława Kostki o osobnym archiwum historycznym można mówić dopiero w połowie lat 60. XX wieku. Na magazyn główny wykorzystano pomieszczenie za kaplicą domową, znajdujące się na lewym drugim balkonie kościoła. Jak na nowe i młode zgromadzenie zakonne nie jest to data powodująca kompleksy opóźnienia. Dla pewnej przejrzystości wypada nadmienić, że zdaniem o. prof. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego OFM narodziny archiwoznawstwa kościelnego i zakładanie archiwów kościelnych z oprzyrządowaniem naukowym to

tu, mogą być przeniesione do muzeum diecezjalnego lub wzbogacić kolekcję parafialną. Podobnie ma się rzecz z archiwami i księgozbiarami parafialnymi”, *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Poznań 2001, s. 117, art. 69.

⁷ *Regulaminy ogólne*, Rzym 1986, art. 62, s. 289; art. 159, s. 363.

⁸ *Atti dei Capitolo Generali* n. 120, s. 279; *Atti del Consiglio generale della Società Salesiana di san Giovanni Bosco* 66(1985) n. 314, s. 50-56; *Elementi giuridici e prassi amministrativa nel governo dell' ispezzoria*, Roma 1987, s. 152-162.

⁹ Por. A. Czajka, *Nowe budynki archiwalne: koncepcje, chronologie, inspiracje*, w: *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012, s. 19.

¹⁰ Relacja ustna ks. Janusza Tomasika, zapis wywiadu, Warszawa 10 VI 2014.

trzecia dekada XX wieku¹¹. O oddzieleniu archiwum historycznego od bieżącego w Towarzystwie Salezjańskim można mówić dopiero po roku 1978, to jest po przeniesieniu siedziby inspektoratu do nowego domu zakonnego w Łodzi, przy ul. Kopcińskiego i do pomieszczeń w kościele św. Teresy od Dzieciątka Jezus. W narożnych częściach kubatury świątyni znajdują się duże pomieszczenia, które służyły za mieszkania dla salezjanów, sióstr salezjanek lub były wykorzystywane na sale katechetyczne. Od strony wschodniej na trzecim piętrze przeznaczono jedną salę o wymiarach 10 x 12 m na magazyn archiwalny. Przestrzeń magazynowa była wystarczająca i nie budziła większych zastrzeżeń. Pewnym mankamentem okazało się zbyt duże naświetlenie pomieszczenia, wynikające z powierzchni okien i trudności związanych z ich zaciemnieniem. Z utrzymaniem stałej temperatury i odpowiedniej wilgotności nie było większych problemów. Za to poważny problem wynikał z braku osobnej pracowni naukowej i pomieszczenia dla personelu. Z konieczności magazyn zastępczo pełnił wszystkie te funkcje. Odtwarzane archiwum inspektorialne zgromadzenia zakonnego o nowej metryce powstania początkowo nie cieszyło się zainteresowaniem badaczy. Dla osób korzystających z archiwum wstawiono dwa biurka w magazynie. Salezjanom, którzy prowadzili badania naukowe, pozwalano na czasowe wynoszenie archiwaliów do pokoi gościnnych, znajdujących się w domu zakonnym (plebanii). Zasób archiwalny był uporządkowany w poszczególnych zespołach i podzespołach opatrzonych odpowiednimi sygnaturami. Akta i dokumenty znajdowały się w segregatorach w układzie kancelaryjnym i były składowane w pozycji stojącej na metalowych półkach regałów¹².

Archiwum Inspektorii św. Stanisława Kostki, mimo iż istniało od jej początków, formalnie zostało erygowane dopiero 24 maja 1986 roku przez ks. inspektora Zdzisława Wedera po przeniesieniu całego zasobu do domu zakonnego w Warszawie, na Pradze, przy Bazylice Serca Jezusowego. W dniu 12 września 2013 roku został mianowany dyrektor ASIW. Nominacja ta poświadcza pewną samodzielność i ważność tej agencji inspektorialnej i w pewnym sensie upodabnia jej status do analogicznych centralnych archiwów w Polsce. Jednocześnie ks. inspektor Andrzej Wujek tego samego dnia zatwierdził statut i regulamin tego archiwum¹³. Lokalizacja archiwum historycznego w podziemiach gmachu zarządu inspektorii jest zgodna z wymaganiami *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1983 roku, który w kan. 486 § 2 nakłada na ordynariusza obowiązek urządzenia archiwum w kurii¹⁴. Na potrzeby

¹¹ Por. H.E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 229-231; Relacja ustna ks. W. Szulczyńskiego, Warszawa 3 IX 2019.

¹² Por. J. Pietrzykowski, *Le risorse dell' Archivio Salesiano della Ispettorica di Varsavia*, referat wygłoszony 30 X 2001 roku w Madrycie, na międzynarodowej konferencji ACSSA [mpps w zbiorach autora].

¹³ ASIW, Dekret erekcyjny Archiwum Inspektorialnego, Warszawa 24 V 1986, L.dz. 205/86; Nominacja ks. Jana Pietrzykowskiego dyrektorem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej, Warszawa 12 IX 2013 r., L.dz. 252/2013.

¹⁴ „W każdej Kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum”, *Kodeks prawa kanonicznego*, Poznań 1984, kan. 489, s. 223.

salezjańskiego archiwum przeznaczono trzy sąsiadujące ze sobą sale, z których środkowa pełni funkcję czytelni i pracowni naukowej.

Podstawowym wyposażeniem dwóch magazynów archiwum inspektorialnego są stacjonarne metalowe regały biblioteczne z przesuwanymi półkami. Trzecie pomieszczenie magazynowe zostało już przygotowane do zainstalowania w nim nowoczesnych regałów kompaktowych.

Biblioteka podręczna

Dla potrzeb badaczy w pomieszczeniu o wymiarach 9 × 5 m przygotowano cztery biurka (stanowiska pracy) i komputer zawierający katalog biblioteki podręcznej. Przy jednej ze ścian ustawiono drewniany regał z półkami, na których znalazły się podstawowe słowniki, encyklopedie i komplety półroczników: „Nasza Przeszłość”, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne” (aktualnie kwartalnik – „Seminare. Poszukiwania naukowe”). Po przeciwnej stronie znajduje się drewniana szafa z szufladkowymi, niestety już przestarzałymi katalogami i księgami inwentarzowymi. Pracownia i jednocześnie czytelnia jest to pomieszczenie, w którym udostępnia się akta i dokumenty z archiwum inspektorialnego¹⁵.

Z prawej strony pracowni, bezpośrednio w jej sąsiedztwie, w osobnym, największym (9 x 11 m) pomieszczeniu piwnicy domu inspektorialnego usytuowano magazyn główny archiwum historycznego. Akta i dokumenty zajmują 115 metrów bieżących. Lokal magazynu głównego dodatkowo i tymczasowo pełni także funkcję biblioteki podręcznej. Księgozbiór składa się z publikacji salezjanów i o salezjanach zarówno w kraju, jak i na świecie. Ważne miejsca zajmują w nim wydawnictwa źródłowe oraz dotyczące historii i rozwoju dzieła salezjańskiego. Do cennych zbiorów należy zaliczyć opracione czasopisma i akty normatywne „Atti del Capitolo Superiore della Società Salesiana”, a od roku 1967 „Atti del Consiglio Generale della Società Salesiana”. Z miesięczników o zasięgu światowym znajduje się niepełny zbiór „Bollettino Salesiano”. Jego polską wersją były „Wiadomości Salezjańskie”, a od 1916 roku „Pokłosie Salezjańskie”. W okresie międzywojennym salezjanie w Polsce okresowo wydawali też periodyk „Młódzież Misyjna” i „Kłosa z Bożej Roli”. Z publikacji powojennych o charakterze ciągłym na uwagę zasługuje miesięcznik, początkowo do użytku wewnętrznego, o zmieniającym się tytule: „Nostra”, „Nostra. Biuletyn Salezjański”, „Biuletyn Salezjański Nostra”, „Biuletyn Salezjański”, „Don Bosco”, a także okresowo redagowane „Ziarna” dla młodzieży. Z inicjatywy wikariusza inspektorialnego, a następnie inspektora Zbigniewa Malinowskiego przez 20 lat do użytku wewnętrznego wydawano „Komunikaty”, przemianowane na „Pro Memoria”. Spośród naukowych zagranicznych wydawnictw ciągłych zostały skompletowane półroczniki: „Salesianum. Periodicum internationale trimestre editum a professoribus Pontificiae Studiorum Universitatis Salesianae – Roma” i „Ricerche Storiche Salesiane”.

¹⁵ Por. L. Wilczyński, *Warunki lokalowe przechowywania kościelnych materiałów archiwalnych*, w: *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012, s. 35-36.

Oprócz konstytucji i regulaminów, do cennych źródeł należą drukowane dokumenty kapituł generalnych, od 1965 roku tłumaczone na język polski. Niektóre kapituły inspektorialne wypracowywały dyrektoria, które następnie wydawano drukiem i wręczano wszystkim członkom Inspektorii św. Stanisława Kostki. Jak każde archiwum kościelne tak salezjańskie zbiera i gromadzi różnego rodzaju schematyzmy, a wśród nich ponad 20 roczników *Annuario Pontificio*. Archiwum Inspektorii Warszawskiej może się szczycić posiadaniem cennego kompletnego zbioru *Elenco Generale della Società di S. Francesco di Sales*, Torino, Roma (1888-1979) i *Elenco Salesiani di Don Bosco*, Roma 1980-2019. W tym miejscu dla porównania wypada zaakcentować, że Biblioteka Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego w Rzymie (UPS) jest w posiadaniu *Elenco Generale* dopiero od 1893 roku.

W zbiorach podręcznej biblioteki znajdują się maszynopisy prac magisterskich, licencjackich i doktorskich salezjanów, jak i publikacje osób korzystających z Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej. Znaczna ich część dotyczy szeroko pojętej działalności Towarzystwa Salezjańskiego na polu duszpasterskim, młodzieżowym, szkolnym, misyjnym i artystycznym. Wiele maszynopisów jest przygotowanych przez salezjanów do druku i czeka na wydawcę. Wśród nich znajdują się konferencje ascetyczne, praktyczne pomoce związane z prowadzeniem parafii, katechezy, oratorium, pracy misyjnej, a także pamiętniki i wspomnienia, życiorysy kandydatów na ołtarze i wybitniejszych członków zgromadzenia. Dużym zainteresowaniem wśród historyków młodego pokolenia cieszy się opracowanie ks. Jana Ślósarczyka *Historia prowincji św. Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce* (t. 1-7, Pogrzebień 1960-1969, mps ASIW), w której autor opisał dzieje wszystkich placówek salezjanów i salezjanek w Polsce. Z innych ważniejszych kolekcji należy wymienić przygotowaną do druku przez ks. dr. Wincentego Zaleskiego *Małą encyklopedię hagiograficzną*¹⁶. Spowiednik w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą ks. Paweł Golla zebrał w 25 tomach spuściznę pisarską po ks. dr. Antonim Hlondzie¹⁷. Kleryk Krzysztof Lis pod opieką ks. mgr. Stanisława Kosińskiego wypisał wypowiedzi papieży o Polsce i Polakach¹⁸.

Powojenna rekonstrukcja Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej w Warszawie jest młodym archiwum historycznym. Jego zbiory zostały spalone 4 września 1944 roku przez Niemców podczas pacyfikacji powstania warszawskiego na Powiślu¹⁹. Zasób powojennego archiwum centralnego Inspektorii św. Stanisława Kostki został ukształtowany w wyniku pieczołowitej działalności historyka ks. Antoniego Ko-

¹⁶ W. Zaleski, *Mała encyklopedia hagiograficzna*, z. 1-18, Jaciążek 1982 [mps ASIW].

¹⁷ *Ks. dr. Antoni Hlond, salezjanin-kompozytor. Dokumenty – korespondencja*, t. 1-25, zebrał ks. P. Golla, Łąd 1969-1976 [mps ASIW].

¹⁸ *Polska i Polacy w wypowiedziach papieży X-XX w.*, t. 1-10, opracował i zebrał K. Lis, Łądn. Wartą 1983 [mps ASIW].

¹⁹ ASIW, t. Straty wojenne, Kwestionariusze 1945, Warszawa 28 IX 1945.

łodziejczaka, który w latach 1965-1973 był wikariuszem inspektora w Łodzi. Wraz z sekretarzami inspektorialnymi – ks. Januszem Tomasiakiem, a następnie ks. Henrykiem Jendryczką zbierał on, porządkował i systematyzował materiały archiwalne. Niekwestionowaną zasługą ks. A. Kołodziejczaka było zebranie i wpisanie do ksiąg protokołów posiedzeń rad inspektorialnych, jak i scalenie protokołów ze zjazdów dyrektorów domów zakonnych. Dzięki ofiarnej pracy pierwszego wikariusza inspektorialnego ocalono wiele materiałów przed unicestwieniem i rozpoczęto odtwarzanie archiwum historycznego. Dopiero w 1967 roku do pracy w archiwum centralnym inspektorii został oddelegowany ks. Czesław Madej²⁰.

Największy wkład w organizację i rozwój Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej włożył były inspektor Inspektorii św. Stanisława Kostki ks. Andrzej Świda, który w latach 1972-1995 poświęcił się temu zadaniu. Mimo iż z wykształcenia był on chemikiem, to kompetentnie zajmował się duchowością salezjańską i historią Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce²¹. Zasób został metodycznie uporządkowany, łącznie ze spisaniem inwentarza kartkowego i książkowego. Materiały archiwalne są stosunkowo młode w porównaniu do czasu obecności Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce. Wyjątkowo najstarsze liczą około 100 lat, np. sprawozdanie kl. Antoniego Baraniaka z wizyty księdza generała bł. Filipa Rinaldiego w domu nowicjackim w Czerwińsku nad Wisłą.

Zasób Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej zawiera dokumentację wytworzoną w ramach działalności zgromadzenia po II wojnie światowej, ocalałe starsze materiały archiwalne przewiezione z niektórych zlikwidowanych placówek, dokumenty i akta po byłych dziełach salezjańskich zamkniętych lub przekazanych diecezji, np. parafiach. Cennymi nabytkami uzupełniającymi zbiory archiwum centralnego okazały się dublety dokumentów z placówek dydaktyczno-wychowawczych i ośrodków duszpasterskich, a także z domu generalnego w Turynie i w Rzymie. Wśród tych archiwaliów wypada wymienić dokumenty erekcji domów zakonnych, parafii, akta własności, nominacje dyrektorów i proboszczów, spisy inwentarzy, protokoły z przeprowadzonych wizytacji kanonicznych.

Do ciekawych z punktu widzenia historii zgromadzenia w Polsce i Kościoła katolickiego należą wspomnienia salezjanów z czasów wojny i okupacji oraz wspomnienia napisane z okazji 10-lecia posługi zgromadzenia na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Ksiądz A. Świda zebrał i uporządkował te pisemne relacje naocznych świadków i uczestników tamtych wydarzeń.

Nadal nie jest w pełni opracowana i przygotowana do udostępniania badaczom dokumentacja audiowizualna. Na przełomie lat 50. i 60. XX wieku ks. Kazimierz Cichecki z przenośnym magnetofonem szpulowym objeżdżał domy zakonne i nagrywał relacje oraz wspomnienia starszych księży. Niestety, tylko niektóre z nich zostały przepisane na doraźne potrzeby. Większość z tych nagrań, w tym ciekawe i cenne wywiady z ks. A. Hlondem, nie są wykorzystywane z powodu trudności technicznych. W przechowywanej dokumentacji audiowizualnej dużą

²⁰ Por. J. Pietrzykowski, *Ksiądz Antoni Kołodziejczak (1909-1977) – salezjanin, wykładowca, dyrektor szkoły w Łodzi, przełożony domów formacyjnych, wikariusz inspektora*, „Polonia Maior Orientalis”, 3 (2016) s. 177-178.

²¹ Por. A. Świda, *Okruchy własnych wspomnień*, Łódź 1985 [mps ASIW].

część stanowią mikrofilmy, dyskiety, płyty kompaktowe, kasety video, płyty DVD oraz filmy religijne na taśmach szpulowych. Materiały te są ciągle wyzwaniem dla przełożonych i oczekują na przegranie ich na współczesne środki przekazywania informacji.

Kolejnym niezwykłym materiałem archiwalnym związanym z działalnością salezjanów w Polsce i na misjach jest zbiór starych fotografii. Ksiądz A. Świda posegregował zdjęcia i umieścił je w tekturowych pudełkach w układzie alfabetycznym poszczególnych placówek. Niestety, zdecydowana większość z tych fotografii nie ma właściwego opisu. Jednak nadal ich wartość jest znaczna, ponieważ niektóre budowle sakralne i użytkowe widoczne na zdjęciach uległy zniszczeniu albo też na skutek adaptacji i przebudowy zatraciły swój pierwotny kształt.

Jeden mniejszy magazyn o wymiarach 9 x 5 m, znajdujący się z lewej strony czytelnicy, został wydzielony na archiwum muzyczne, w którym przechowywana jest głównie spuścizna po salezjanach kompozytorach i muzykach. Dodatkowo znalazły się w nim zbiory sztuk teatralnych wystawianych przez teatry amatorskie działające przy salezjańskich placówkach dydaktyczno-wychowawczych i duszpasterskich. Ponadto w magazynie tym znajdują się publikowane śpiewniki, kantyki, motety, płyty kompaktowe, książki oraz wyczerpujące biografie dotyczące życia i działalności znanych kompozytorów salezjańskich. Dużo wysiłku w uporządkowanie spuścizny po ks. A. Hlondzie (Chlondowskim) włożyła prof. Maria Wacholc z Akademii Muzycznej w Warszawie.

Wraz z upływem lat przybywało w magazynie materiału archiwalnego. Działo się tak głównie z powodu likwidacji placówek i dzieł dydaktyczno-wychowawczych i duszpasterskich (Gościkowo-Paradyż, Frombork, Pluty, Skolity, Lublin przy ul. Misjonarskiej, Łódź – Wyższe Seminarium Duchowne, Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, Zgierz itd.) i przejmowania spuścizny po zmarłych współpracownikach.

Obecna struktura Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej

W ostatnim okresie zmieniono koncepcję przechowywania materiałów archiwalnych. Przede wszystkim usunięto segregatory, a akta włożono do teczek, umieszczonych w tekturowych pudełkach.

Na początku XXI wieku wymieniono wszystkie okna na nowoczesne z przeciwnionymi pancernymi podwójnymi szybami. Co drugie okno zostało dodatkowo wyposażone w otwory wentylacyjne. Wszystkie drzwi zewnętrzne zostały wymienione na metalowe, antywłamaniowe i ogniotrwałe. W najbliższej przyszłości planuje się przeprowadzenie modernizacji oświetlenia elektrycznego. Za sprzęt przeciwpożarowy służą odpowiednie gaśnice z kocami.

Z powodu wprowadzonych zmian dotychczasowe sygnatury straciły swoją aktualność, chociaż nowych jeszcze nie wprowadzono. Obszerna grupa akt dotyczy rozwoju terytorialnego Inspektorii Warszawskiej, dziejów placówek, działalności apostołskiej i majątku²². Zespół ten został uporządkowany w porządku alfabetycz-

²² Por. J. Wąsowicz, *Działalność naukowa i edukacyjna archiwum kościelnego na przykładzie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 102 (2014) s. 328-329.

nym, a akta w teczkach ułożono chronologicznie. Najwięcej materiałów archiwalnych zdołano zgromadzić o najstarszych domach zakonnych, takich jak: Różanystok, Czerwińsk, Sokołów Podlaski czy Warszawa-bazylika. Cenne informacje znajdują się w zbiorze obejmującym byłe placówki, a wśród nich: Wilno-Stefańska, Supraśl, Kurhan, Zakład im. ks. Jana Siemca na Powiślu w Warszawie.

Znaczenie, różnorodność, a przede wszystkim ciągłe powiększanie masy archiwalnej wpłynęły na konieczność porządkowania zbiorów. Zachowano układ rzeczowy na wzór Archiwum Generalnego w Rzymie i zgodnie z wytycznymi podanymi w *Elementi giuridici*. Niektóre z zespołów tworzących zasób archiwum uległy zdekompletowaniu. Z powodu przejmowania, często w sposób brutalny, własności zakonnej i likwidacji dzieł szkolno-wychowawczych rezygnowano w niektórych placówkach z tworzenia dokumentacji kancelaryjnej (poza pisaniem odwołań), którą uznawano za kwalifikującą się do objęcia tajemnicą, by nie mogła stanowić podstawy do represjonowania niektórych braci.

Najważniejszą i najobszerniejszą część zasobu Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej tworzą materiały wytworzone i zgromadzone przez sekretariat (kancelarię) tegoż inspektoratu. Na organizację zasobu archiwalnego w znacznym stopniu wywarła wpływ struktura scentralizowanego zgromadzenia, zwłaszcza liczba i rodzaj funkcjonujących w jego ramach instytucji, a także pochodzenie, liczba i jakość akt z domu generalnego w Turynie i Rzymie, z poszczególnych kurii diecezjalnych, urzędów państwowych i własnej kancelarii, a także korespondencja. Układ rzeczowy zespołów i podzespołów jest przejrzysty i odpowiada formom działalności apostolskiej Towarzystwa Salezjańskiego.

Zasób archiwum składa się z następujących zespołów i podzespołów:

- Dom Generalny: Przełożony Generalny, Rady Generalni, Sekretarz Generalny, Delegat Księdza Generała dla Polski, Kapituły Generalne.

- Zarząd Inspektorii: Inspektorzy, Kapituły Inspektorialne, Komisje Inspektorialne, Protokoły z Rad Inspektorialnych, Konferencja Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich, Konsulta Zakonna, Konferencja Salezjańskich Inspektorii Polskich, Zjazdy Dyrektorów, Kurie Biskupie, Kontakty z władzami państwowymi.

- Formacja: Aspirantaty, Scholastykaty, Nowicjat w Czerwińsku, Nowicjat w Kutnie-Woźniakowie, Studentat Filozoficzny (Postnowicjat), Wyższe Seminarium Duchowne, Indeks Generalny, Ratio Studiorum, Programy formacyjne, Kalendarium zajęć (plany roczne), Sprawozdania roczne z działalności WSD, Kursy Formacji Ciągłej, Rekolekcje Współbraci, Kursy dla księży dyrektorów.

- Współpracownicy Salezjańscy.

- Misje, Korespondencja, Kronika Zambii ks. K. Cicheckiego, Kronika Nowojelni ks. W. Dąbrowskiego.

- Mariasong.

- Ważniejsze wydarzenia: Koronacja Obrazu w Czerwińsku, Koronacja Obrazu w Różanymstoku, 75 lat działalności salezjanów w Polsce, Beatyfikacje i kanonizacje, Wizyta Papieża w Bazylice.

- Placówki salezjańskie.

- Kapelanie.

- Kroniki z poszczególnych placówek i ogłoszenia duszpasterskie.

- Byłe placówki salezjańskie.
- Akta osobowe zmarłych współbraci w układzie alfabetycznym.
- Wspomnienia pośmiertne o salezjanach w układzie alfabetycznym.
- Byli salezjanie w układzie chronologicznym (nieudostępniane).

Uwagi końcowe

Archiwum budzi zainteresowanie badaczy z wielu dziedzin nauki: historyków, pedagogów zajmujących się wychowaniem, szkolnictwem czy akcjami charytatywnymi, misjologów, ludzi kultury interesujących się teatrem amatorskim itd. Zgodnie z treścią *Listu okólnego Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła* z dnia 7 lutego 1997 roku na temat funkcji pastoralnej archiwów kościelnych, dokumentacja zgromadzona w Archiwum Salezjańskim Inspektorii Warszawskiej jest dziedzictwem znacznym i cennym. Przechowuje ono i ukazuje sens Tradycji. Pozwala rekonstruować życie i pracę apostołską, misyjną i szkolno-wychowawczą członków zgromadzenia. Przedstawia świadomość i ciągłość dziejów charyzmatu Kościoła. Archiwum historyczne jest miejscem pamięci Inspektorii Warszawskiej. Panuje przekonanie, że archiwa kościelne stanowią część dziedzictwa narodowego, w ramach własnej autonomii²³.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archivio Salesiano Centrale – Rzym

E 961 Austria, dekret erekcji z 14 X 1905.

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej

Dekret erekcyjny Archiwum Inspektorialnego, Warszawa 24 V 1986, L.dz. 205/86.

Nominacja ks. Jana Pietrzykowskiego dyrektorem Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej, Warszawa 12 IX 2013, L.dz. 252/2013.

Okólniki ks. insp. W. Szulczyńskiego 1978-1984.

Regulamin Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Warszawskiej.

T. personalna ks. W. Balawajdra. Kronika Insp. X Balawajdra 20 XII 1944 – 12 V 1945.

T. Podział inspektorii polskich. Okólnik ks. T. Kopy i ks. S. Pływaczyka, Turyn, 30 X 1933.

T. Podział inspektorii polskich 1979-1980. Dekret erekcji inspektorii salezjańskiej pod wezwaniem św. Wojciecha z siedzibą w Pile, 16 XII 1979, L.dz. 10/80 wydany przez księdza generała E. Vigano.

T. Straty wojenne. Kwestionariusze 1945.

²³ Por. J. Śrutwa, „*List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła*”, z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych (streszczenie), „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998) s. 232-233.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
sygn. 911, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zakony Męskie,
t. 5, k. 468-469.

„Atti dei Capitolo Superiore della Società Salesiana”, 23 (1943) nr 120, s. 273-312.
„Atti del Consiglio Generale della Società Salesiana di san Giovanni Bosco”, 66 (1985)
nr 314, s. 50-58.

Kodeks prawa kanonicznego, Poznań 1984.

Polska i Polacy w wypowiedziach papieży X-XX w., t. 1-10, opracował i zebrał K. Lis, Łą
n. Wartą 1983 [mps ASIW].

Regulaminy ogólne, Łódź 1972.

Regulaminy ogólne, Rzym 1986.

Regulaminy Towarzystwa Salezjańskiego, Warszawa 1925.

Opracowania

Czajka Anna, *Nowe budynki archiwalne: koncepcje, chronologie, inspiracje*, w: *Ochrona
zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012, s. 18-28.

Elementi giuridici e prassi amministrativa nel governo dell' ispettorato, Roma 1987.

Krawiec Jan, *Powstanie Towarzystwa Św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja
i działalność na ziemiach polskich*, Kraków 2004.

Ks. dr Antoni Hlond, salezjanin-kompozytor. Dokumenty – korespondencja, t. 1-25, zebrał
ks. P. Golla, Łą 1969-1976 [mps ASIW].

Pietrzykowski Jan, *Ksiądz Antoni Kołodziejczak (1909-1977) – salezjanin, wykładowca,
dyrektor szkoły w Łodzi, przełożony domów formacyjnych, wikariusz inspektora*, „Po-
lonia Maior Orientalis”, 3 (2016) s. 167-180.

Pietrzykowski Jan, *Le risorse dell' Archivio Salesiano della Ispettorato di Varsavia*, Madryt
2001, s. 1-4 [mps w zbiorach autora].

Pietrzykowski Jan, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939-1945*,
Warszawa 2015.

Śrutwa Jan, „*List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła*”,
*z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych (stresz-
czenie)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998) s. 231-236.

Świda Andrzej, *Droga do samodzielności polskiej prowincji salezjańskiej*, Warszawa
1990.

Świda Andrzej, *Okruchy własnych wspomnień*, Łódź 1985 [mps ASIW].

Trela Krystyna, *Struktura zasobu archiwów żeńskich zgromadzeń apostołskich*, „Archiwa,
Biblioteki i Muzea Kościelne”, 70 (1998) s. 61-71.

Wąsowicz Jarosław, *Działalność naukowa i edukacyjna archiwum kościelnego na przy-
kładzie Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea
Kościelne”, 102 (2014) s. 327-340.

Wilczyński Leszek, *Warunki lokalowe przechowywania kościelnych materiałów archi-
walnych*, w: *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012,
s. 29-38.

Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*,
Kalwaria Zebrzydowska 1989.

Zaleski Wincenty, *Mała encyklopedia hagiograficzna*, z. 1-18, Jaciążek 1982 [mps ASIW].

Zimniak Stanisław, *Salesiani nella Mitteleuropa. Preistoria e storia della provincia Au-
stro-Ungarica della Società di S. Francesco di Sales (1868-ca-1919)*, Roma 1997.

ARCHIWUM SALEZJAŃSKIE INSPEKTORII WARSZAWSKIEJ – DZIEJE ZASOBU

Streszczenie

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Warszawskiej zawsze znajdowało się w siedzibie zarządu inspektorii (Oświęcim 1919-1922; Warszawa-Powisłe 1923-1944; Łódź, ul. Wodna 1945-1978, ul. Kopcińskiego 1978-1986; Warszawa-Praga 1986-) i początkowo opiekę nad nim sprawował ksiądz sekretarz inspektorialny. Praktycznie jako archiwum bieżące było ono związane z sekretariatem i przeznaczone zasadniczo do użytku wewnętrznego. O archiwum historycznym można mówić dopiero w latach 60. ubiegłego wieku, kiedy do tego zadania w 1967 roku został oddelegowany ks. Czesław Madej. Podczas pacyfikacji przez Niemców dzielnicy Powisłe w Warszawie we wrześniu 1944 roku archiwum zostało spalone. Z ocalałych resztek i materiałów archiwalnych znajdujących się w placówkach salezjańskich odtworzono w części zasób archiwalny. Za właściwego organizatora archiwum uważa się ks. Andrzeja Świdę, który w latach 1972-1995 gromadził, porządkował i systematyzował poszczególne archiwalia. Zebrane akta i dokumenty umieścił w zespołach i podzespołach, uszeregowanych na wzór Salezjańskiego Archiwum Centralnego w Rzymie. W trzech sąsiadujących ze sobą pomieszczeniach (zbiory muzyczne, pracownia, magazyn główny) znajduje się też podręczna biblioteka, zawierająca podstawowe czasopisma, słowniki, schematyzmy, książki o tematyce salezjańskiej, publikacje salezjanów drukowane i w maszynopisach oraz maszynopisy prac doktorskich i magisterskich.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Salezjańskie; archiwum; biblioteka; Warszawa